

О. О. Тихомиров,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВА КУЛЬТУРА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ДО ПРОБЛЕМИ ОСМИСЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Національна академія Служби безпеки України
вул. М. Максимовича, 22, 03022, Київ, Україна
E-mail: tihoma@ukr.net

***Мета** полягає у висвітленні особливостей формування правової культури в інформаційно розвиненому суспільстві, окресленні відповідних змін у її сучасному розумінні. **Методи дослідження:** використано, зокрема, феноменологічний, системний, критеріальний методи. **Результати:** пояснено ключові інформаційні зміни у правовій сфері; встановлено нерозривність взаємозв'язку інформаційної і правової культури; запропоновано виділення інформаційно-правової культури в якості окремого теоретичного поняття, надано йому дефініцію; окреслено основні його прояви в реальному житті та запропоновані маркери. **Обговорення:** на основі огляду наслідків наявних і прогнозованих змін у правовій сфері інформаційного суспільства аргументується положення про посилення впливу інформаційної культури на правову культуру, що на фоні загального зростання ролі інформаційної сфери в житті суспільства викликає потребу виділення і осмислення нового культурного феномену – інформаційно-правової культури як явища правової дійсності і важливого базису подальшого правового розвитку.*

***Ключові слова:** права культура; інформатизація; інформаційно-правова культура; інформаційне суспільство.*

Постановка проблеми та її актуальність. Поняття «правова культура» є традиційним і фундаментальним для теорії права. Проте як елемент прагматичної ідеології, спрямованої на досягнення конкретних результатів у юриспруденції, це поняття використовується нажалі переважно з науково- чи навчально-пізнавальною метою. Говорити на практиці про правову культуру в засадничому контексті часто-густо не вигідно, оскільки реально низький її рівень зводить нанівець адекватні оцінки прогнозованих результатів різного роду правових реформ, удосконалень і покращень. Тоді розвивається зворотний процес – ті ідеї, що сприймаються в суспільстві з високим рівнем правової культури, за її відсутності чи недостатності виглядають певним «правовим романтизмом», не мають очікуваної ефективності і цим поступово формують нігілістичне ставлення до права та його потенціалу як соціального регулятора. Тому осмислення

соціальних умов утворення й розвитку правової культури, тенденцій зміни цих умов, відповідних перетворень культурного базису правової системи не втрачають своєї актуальності і важливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо інформатизації у правовій сфері, то вона є предметом вже сформованої системи наукових досліджень, як в межах предметної сфери теорії права і галузевих правових наук, так і в межах науки інформаційного права, яка в цьому разі має виконувати системоутворювальну та інтеграційну роль. Однак, вітчизняні дослідження інформаційних змін саме у правовій культурі не виділяються істотною різноманітністю. Останніми роками найбільший внесок здійснено монографічною роботою К.І. Белякова, С.Г. Онопрієнка, І.М. Шопіної «Інформаційна культура в Україні: правовий вимір» [1]. Водночас із важливих для юриспруденції позицій інших соціальних наук активно досліджувалася інформаційна культура, зокрема в контексті соціальної комунікації

(О.В. Прудникова), професійної культури (Л. Куземко, Я. Галета, С.В. Богачов, О.І. Павлова), розвитку особистості в інформаційному суспільстві (Ф.П. Власенко, В.Ю. Степанов), захисту суспільної моралі та управлінської діяльності (А.М. Новицький, Н.Б. Новицька), інформаційної безпеки особи (О.О. Золотар, О.Б. Червякова).

Виклад основного матеріалу. Безперечно, правова культура є необхідною умовою розвитку громадянського суспільства та розбудови правової держави. Високий рівень правової культури суспільства, відображення в ній адекватних шляхів задоволення суспільних організаційних потреб є запорукою дієвості правових механізмів, ефективності правового регулювання та підвищення соціальної ролі права. У реальному житті правова культура виявляється передусім у специфічному стилі соціальної організації, комунікації і поведінки людей, який ґрунтується на повазі до права, усвідомленні й визнанні правових цінностей та ідеалів.

Дослідження її з позицій правових наук необхідне передусім через те, що правова культура - це фундамент правової системи, правового порядку, верховенства права, реалізації прав і свобод людини. «Розчиняючись» у всіх компонентах правової системи - нормах і принципах права, правовідносинах, системі правових актів та принципах їхнього створення, юридичній діяльності тощо, правова культура водночас своєрідним чином поєднує їх у собі, вона є певним віддзеркаленням правової дійсності.

Маючи безліч позицій щодо правової культури, сучасна правова наука не надає її однозначного трактування. Як феномен правова культура осмислюється у багатьох напрямках, зокрема в:

1) антропологічному - як сукупність усіх благ, створених людиною в процесі еволюції правової організації суспільного життя;

2) аксіологічному - як система правових цінностей, що відображають передові досягнення минулого і сьогодення у правовій сфері;

3) соціологічному - як компонент суспільного життя, зумовлений процесами духовного розвитку людини;

4) філософському - як універсальне явище суспільного життя, що характеризується певним історичним рівнем розвитку суспільства, його творчих сил та здібностей;

5) структурно-функціональному - як система елементів правової дійсності з виділенням статичних і динамічних властивостей правової культури.

Усі згадані напрями мають свою пізнавальну цінність та, розкриваючи унікальні властивості правової культури, доповнюють загальну наукову картину щодо неї.

Проте в культурологічному аспекті правовій культурі притаманні й найбільш загальні для всіх видів культури риси, що дозволяють визначати її як умову, спосіб і результат правової діяльності людини й суспільства, в процесі якої відбувається розвиток людського потенціалу як на загально-суспільному, так і на індивідуальному рівнях.

Зважаючи на це, не вдаючись до дискусії щодо тих чи інших дефініцій правової культури, пропонується у найбільш загальному ракурсі розуміти правову культуру як якісний стан правового життя всього суспільства та окремих індивідів, який є втіленням системи правових цінностей, набутих у процесі правового прогресу [2, с. 256].

Цілком очевидно, що будь-яка зміна парадигми життя суспільства неодмінно пов'язана з переходом до нового культурного етапу, а спричинені соціальними перетвореннями зміни в юриспруденції – з перетвореннями у правовій культурі. Водночас сама правова культура та її розвиток є визначальним чинником будь-яких правових змін в суспільстві. При цьому концепція правової культури та її суспільної ролі залишається сталою настільки, наскільки сталими є уявлення про право як таке, а основні нагальні зміни мають передусім змістовий характер, поповнюючи правову культуру новаціями, відповідними часу.

Наразі одним із ключових факторів еволюції суспільства є інформатизація. Домінування інформаційного напрямку соціального прогресу вивело можливості людської комунікації поза межі окремих місць проживання, регіонів, держав, континентів, надавши їм планетарного масштабу.

Це дало поштовх іншій тенденції суспільного розвитку - глобалізації, яка активізувала процеси інтеграції й уніфікації суспільного життя, зокрема культурного і правового. Тенденції інформатизації та глобалізації взаємно посилюють одна одну, разом спричиняючи колосальні достатньо динамічні соціокультурні, економічні, політичні і правові зміни, закладаючи концептуальний фундамент нової постіндустріальної епохи існування людської цивілізації – глобального інформаційного суспільства. Із підписанням у 2000 р. Окінавської хартії інформаційне суспільство вважається таким, що «дає змогу людям ширше використовувати свій потенціал та реалізовувати свої намагання» шляхом рівного й вільного обміну інформацією та знаннями. Водночас підписанти Хартії бачать свої завдання не тільки в стимулюванні переходу до інформаційного суспільства, а й «у повній реалізації його економічних, соціальних і культурних переваг» [3].

Таким чином глибока інформатизація людського життя зумовила виникнення нового культурного феномену - інформаційної культури, який швидко привернув увагу дослідників – представників різних, зокрема правових наук.

Так, варто погодитися з філософською позицією О.В. Прудниковою, що не слід обмежувати сферу інформаційної культури тільки комп'ютеризацією чи електронними технологіями. «Насправді ця сфера є набагато ширшою і включає процеси наукової діяльності, освіти, управління природними і соціальними процесами, сферу побуту, дозвілля тощо» [4, с. 50]. Отже і сфера права, зокрема правова культура, як усе інше в сучасному соціумі перебувають під впливом культури інформаційної.

У правовому вимірі сучасні вчені інтерпретують інформаційну культуру як «інтегральну цілісність, що включає світоглядні, ціннісні, когнітивні, комунікативні та інструментальні компоненти життєдіяльності людини, соціальних груп та держави, які в сукупності, спрямовані на формування інформаційного суспільства, виступають орієнтиром розвитку

інформаційного законодавства і знаходять свій прояв в інформаційній діяльності» [1, с. 139]. Але в історичному ракурсі розвиток інформаційної культури став насамперед основою і чинником переорієнтації свідомості людини на нові фундаментальні соціальні цінності - свободу доступу всіх людей до інформації і знань, не залежно від країни, національності, економічного і соціального положення. Ці цінності поступово знайшли своє відображення в міжнародному праві та, саме з правовим визнанням «свободи інформації» Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у 1948 році [5], розвиток глобального інформаційного суспільства і, відповідно, усього його культурного потенціалу, отримав свій перший загальновизначний правовий базис.

Безумовно, процеси правового розвитку полягають не тільки в юридичному оформленні інформаційних змін у суспільстві, а й сама інформатизація як домінуюча тенденція впливає на розвиток уявлень про право в цілому. В інформаційну добу свобода наукового праворозуміння орієнтує на сприйняття і осмислення права в нових аспектах – як інформації, як засобу і результату комунікативної діяльності людей. Відповідним чином ці знання будуть втілюватися в розумінні всіх компонентів правової дійсності, зокрема правової культури, а також в отриманні завдяки інформаційному прогресу нових форм і засобів правової взаємодії, які теж стають своєрідним сучасним елементом правової культури.

До доктринальних (ідеологічних) новел у праві можна віднести формування концептів права на інформацію, інформаційних прав людини, правопорушень в інформаційній сфері (інформаційних деліктів) та відповідальності за такі порушення, інформаційної безпеки, інформаційного суверенітету тощо, і загалом інформаційного права зі своєрідним місцем в системі права. Вони наразі активно розвиваються, нерідко у боротьбі майже протилежних позицій, сформованих поєднанням наукових підходів і реалій сьогодення. Наприклад, ідея захисту персональних даних почала свою еволюцію від потреби ледь не абсолютного захисту, при якому обробка персональних даних можлива тільки за згодою особи. Але сьогодні, в умовах тотального охоплення людства

соціальними мережами, починає висловлюватися думка про необхідність відмови від захисту персональних даних, як такого що не відповідає потребам часу і стримує розвиток соціальних комунікацій.

З іншого боку, інформаційні технології, зокрема глобальні телекомунікаційні мережі, стали основним каналом поширення і отримання різноманітної правової інформації не тільки в межах держави, а й на міжнародному рівні. Особливо це стосується правових текстів, змістом яких є правові норми. Швидкість і легкість ознайомлення з ними незрівнянно зросли із впровадженням Інтернету, який надав можливості без обмежень у часі й просторі поширювати і отримувати найсвіжішу офіційну правову інформацію.

Із переведенням правового документообігу в електронну форму виникають нові методи й засоби пошуку необхідної правової інформації, що кардинально відрізняються від традиційного користування бібліотеками друкованих видань. Зокрема, спеціальні правові інформаційно-пошукові системи дають змогу застосовувати одночасно до всього масиву правових документів різноманітні, раніше неможливі принципи швидкого пошуку: контекстний (за ключовими словами), за датою, суб'єктами, видами документів тощо.

Звичайно, такі технологічні новації, будучи елементом інформаційної культури, поповнюють пізнавальні засоби у праві. Однак ними вплив на правосвідомість і правову культуру не обмежується.

За допомогою сучасних інформаційних технологій встановлюється й новий формат здійснення правової комунікації і правової діяльності в цілому, проявами якого є:

- розширення можливостей спілкування правників у межах своєї професійної групи та спільного вирішення правових проблем;
- нові засоби безпосередньої взаємодії через Інтернет, зокрема державно-владних суб'єктів і громадяни;
- нові форми надання державою адміністративних послуг («електронні адміністративні послуги»);

- спрощення доступу до результатів різноманітної державної реєстраційної та облікової діяльності (електронні бази рішень, електронні реєстри і кадастри та ін.);

- освітні інноваційні технології, що використовуються і в системі правової освіти тощо.

У такий спосіб інформатизація поглиблює демократизацію суспільства, посилює активність та впливовість інститутів громадянського суспільства, сприяє транспарентності державної влади і місцевого самоврядування, що безперечно позитивно впливає на правову систему і є здобутком правової культури нашого часу.

Проте інформатизація і глобалізація несуть світовому суспільству не тільки позитивні зміни, а й низку нових загроз, зокрема правового характеру, подолання яких є одним із пріоритетів на шляху подальшого розвитку.

По-перше, виникають нові деформації свідомості. Уявний «електронний світ» негативно впливає передусім на молодь, свідомість якої перебуває на стадії формування, зменшуючи потреби і здатності людини в реальних соціальних контактах. Це викликає проблеми соціалізації та негативно позначається на правовій активності.

По-друге, темпи розвитку інформаційних відносин значно перевищують темпи правового розвитку, що зумовлює певне відставання наявних правових механізмів від реальних соціальних потреб у правовому впорядкуванні інформаційної сфери.

По-третє, інформаційні технології стали новим простором і знаряддям для вчинення різноманітних правопорушень, як звичних, так і нових. Швидкість, анонімність, латентність (прихованість), транскордонність таких правопорушень вимагають суттєвого удосконалення судової і правоохоронної систем, а також запровадження додаткових напрямів спеціальної підготовки і перепідготовки представників юридичної професії.

По-четверте, розвиваються соціокультурні межі суспільств різних держав. Відбувається правова інтеграція, вироблення універсальних правових форм і процедур, глобальних важелів управління. Загрозою в цьому разі є надмірна уніфікація правового життя світового суспільства, яка може спричинити втрату ідентичності

національних правових систем та їхнього культурного розмаїття.

Наведене свідчить про те, що інформаційну і правову культуру в інформаційному суспільстві необхідно розглядати як взаємозалежні явища. Очевидно, що з еволюцією інформаційного суспільства вплив здобутків його культури на правову культуру зростатиме, посилюючи актуальність вивчення цього правовою наукою.

Таким чином, у сучасних умовах прогресу світової цивілізації, можна вести дискусію про новий культурний феномен – компонент культури, або ж навіть вид культури, що утворюється завдяки еволюційному симбіозу інформаційної і правової культури та має унікальні, притаманні лише йому властивості - інформаційно-правову культуру.

Як і будь-яка культура, інформаційно-правова культура є багатоаспектною. Зважаючи на соціальну значущість і всепроникливість інформаційних процесів, вона не може належати до якоїсь окремої сфери суспільного життя. Її варто розглядати і як специфічний самостійний прояв культури, і як складову правової та інформаційної культури.

Виходячи із прийнятої в цій статті концепції правової культури, в правовому вимірі інформаційно-правова культура відобразить якісний стан правової організації інформаційного суспільства та окремих його членів, що досягається втіленням у реальному житті інтегрованої системи правових та інформаційних цінностей, набутих у процесі світового прогресу.

Усвідомленню суті інформаційно-правової культури сприятиме аналіз усього спектру її проявів серед різних складових (видів) сучасної культури, зокрема:

- інформаційної культури у сфері права;
- правової культури в інформаційній сфері;
- культури інформаційних правовідносин;
- культури задоволення інформаційних потреб;
- культури інформаційної діяльності;
- культури поширення і пошуку інформації;
- культури інформаційних ресурсів;
- «мережевої» культура.

В особистісному вимірі інформаційно-правова культура виявляється в усвідомленні й особливій повазі до інформаційних прав і свобод людини, навичках використання сучасних інформаційних технологій для пошуку правової інформації й отримання правових знань, здійсненні інформаційної діяльності на фундаментальних засадах права, навіть за відсутності відповідних правових норм.

Маркерами (критеріями) інформаційно-правової культури суспільства можуть бути, наприклад:

- гарантованість інформаційних прав та свобод людини;
- відповідність системи правових норм інформаційним потребам суспільства (розвиненість галузі інформаційного права);
- упорядкованість і систематизованість нормативно-правової інформації;
- забезпеченість вільного доступу через Інтернет до інформаційно-правових ресурсів;
- фахова підготовленість правників щодо вирішення правових проблем інформаційної діяльності;
- розвиток інформаційно-правової науки (інформаційного права, правової інформології, правової інформатики, інформаційної деліктології тощо);
- рівень інформаційної злочинності;
- стан законності і правопорядку в інформаційній сфері.

Висновки. Таким чином, інформаційно-правова культура стала невід'ємним компонентом, здобутком культури сучасного інформаційно розвинутого суспільства і, водночас, базисом його подальшого правового розвитку.

Зважаючи на системні культурологічні зв'язки інформаційно-правової культури, визначення її місця в загальній системі культури суспільства значно ускладнюється. Проте як компонент правової дійсності, утворений взаємодією інформатизації і права, вона представляється певною проекцією культури інформаційної на культуру правову. Чим більшого значення набуватиме інформаційна сфера життя суспільства і чим більше її охоплюватиме правове регулювання, тим сильнішим буде взаємовплив інформаційної і правової культури та зростатиме роль інформаційно-

правової культури в процесах правового розвитку.

Наразі осмислення інформаційно-правової культури, визначення шляхів підвищення її рівня як на суспільному, так і на особистісному рівні, вбачається необхідною умовою удосконалення різноманітних правових механізмів та стратегічного прогнозування перетворень у правовій сфері.

Література

1. Беляков К.І., Онопрієнко С.Г., Шопіна І.М. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір. Монографія / за заг. ред. К.І. Белякова. Київ: КВІЦ, 2018. 169 с.

2. Теорія держави і права: навч. посіб. для підгот. фахівців з інформ. безпеки / О.О. Тихомиров, М.М. Мікуліна, Ю.А. Іванов та ін.; за заг. ред. Л.М. Стрельбицької. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 332 с.

3. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства: міжнародний документ від 22.07.2000. URL: <http://rada.gov.ua>

4. Пруднікова О.В. Інформаційна культура інформаційного суспільства: філософський вимір. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 4(31). 2016. С. 44-53.

5. United Nations General Assembly: Resolution A/RES/59 (I) (14.12.1946) Calling of an International Conference on Freedom of Information. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/59%28I%29>

References

1. Bieliakov K.I., Onopriienko S.H., Shopina I.M. *Informatsiina kultura v Ukraini: pravovyi vymir. Monohrafiia* / za zah. red. K.I. Bieliakova. Kyiv: KVITs, 2018. 169 s.

2. *Teoriia derzhavy i prava: navch. posib. dlia pidhot. fakhivtsiv z inform. bezpeky* / O.O. Tykhomyrov, M.M. Mikulina, Yu.A. Ivanov ta in.; za zah. red. L.M. Strelbytskoi. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo, 2016. 332 s.

3. Okinavska khartiia hlobalnoho informatsiinoho suspilstva: mizhnarodnyi dokument vid 22.07.2000. URL: <http://rada.gov.ua>

4. Prudnikova O.V. *Informatsiina kultura informatsiinoho suspilstva: filosofskyi vymir. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. № 4 (31). 2016. S. 44-53.

5. United Nations General Assembly: Resolution A/RES/59 (I) (14.12.1946) Calling of an International Conference on Freedom of Information. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/59%28I%29>

LEGAL CULTURE IN THE INFORMATION SOCIETY: TO THE PROBLEM OF UNDERSTANDING THE INFORMATION AND LEGAL CULTURE

National Academy of Security Service of Ukraine
M. Maksymovycha, 22, 03022, Kyiv, Ukraine
E-mail: tihoma@ukr.net

The purpose is to highlight the peculiarities of the formation of legal culture in an information society, outlining the relevant changes in its modern sense. **Research methods:** used, in particular, phenomenological, systemic, criterion methods. **Results:** key information changes in the legal sphere are explained; the inseparability of the relationship between information and legal culture is established; proposed the allocation of information and legal culture as a separate theoretical concept, gave it a definition; outlines its main manifestations in real life and the proposed markers. **Discussion:** based on the review of the consequences of existing and projected changes in the legal sphere of the information society, the provision on strengthening the influence of information culture on legal culture is argued, which against the background of the general growth of the information sphere information and legal culture as a phenomenon of legal reality and an important basis for further legal development.

The article devoted to the new cultural phenomenon problem - information and legal culture and substantiates the need for its understanding. Emphasis is placed on the fact that legal culture is the basis of the legal system, and its high level is a prerequisite for the legal reforms' effectiveness. At the same time, legal culture is influenced by many society trends, including informatization and globalization. These tendencies form new components in social culture. One of such a component is an information culture. Information culture in the information society significantly impacts other areas of cultural life, including legal culture. As a result, new elements of legal ideology, theoretical constructions and concepts are being formed, as well as new opportunities to search for legal information, interaction between the state and citizens, professional communication of lawyers, etc. Among them are the right for information, information human rights, information delicts and responsibility for them, information security.

Based on this, a conclusion about the actual formation and the need for information and legal culture scientific consideration is being made. It is an indicator of the information development of the legal sphere in the information society. The article defines information and legal culture as a quality of the information society legal organization reflection and its individual members, which is achieved by the implementation in real life of an integrated system of legal and information values acquired in the process of world progress. A number of manifestations of information and legal culture in real modern life are being given, its basic markers are offered.

Keywords: legal culture; informatization; information and legal culture; information society.